

Da Stalins general var bøddel i Norge

General *Ratov* ble hilst velkommen som en helt i Norge våren 1945. Han var «Leningrads befrier». Til Norge kom han ikke for å befri, men for å straffe. Som en grå eminens herjet han og hans 167 NKVD- og SMERSH-folk fra Rygge til Tromsø. De kidnappet, henrettet, truet og spionerte. Norske myndigheter samarbeidet, mer eller mindre godvillig. Det er et kort, taust og skamløst kapittel i det moderne Norges historie.

General Ratov, «Leningrads befrier», herjet som en grå eminens i Norge våren 1945.

Den 19. august 1945 mottok øverstkommanderende for de allierte styrkene i Norge, general *Andrew Thorne*, en rapport fra en av sine offiserer. Den dreide seg om episoder hvor sovjetiske offiserer eller agenter klart hadde brutt gjeldende avtaler.

Rapporten er interessant fordi den gir et kort bilde av mønsteret for en lang rekke hendelser som foregikk rundt om i Norge denne sommeren.

En polakk ved navn *Protasewitch* hadde forlatt en russisk leir ved Drammen, fordi han var født i Vilno og derfor vanskelig kunne kalles sovjetisk statsborger. Han bega seg fra Drammen til en polsk leir som var opprettet på Grünerløkka skole i Oslo.

Det var i alt rundt 18 000 polakker i Norge da krigen var over. Utover hele 1945 og enda lenger skulle også norske myndigheter, og de allierte, oppdage at det fantes et «polsk spørsmål» også i Norge.

Disse polakkene levde under en dobbelt trussel. Dersom de ikke kunne bevise at de var polske, ble de utlevert til russerne uten videre. Men mange av dem som ble anerkjent som polakker nektet også å reise hjem. Kommunistene med sete i Lublin var i ferd med å overta makten og tilhengerne av den polske London-regjeringen fryktet fremtiden.

Adresseavisen i Trondheim brakte allerede i mai en melding fra den amerikanske avisen *Catholic Herald* om at det var brutt ut åpen krig mel-

lom Sovjet og vestmaktene i Polen. Polakker som sympatiserte med engelskmennene, ble skutt, het det. Det var forbudt å lytte til vestlige radiostasjoner. Folk ble spurt om de ønsket å reise til slektningene sine i Vest. De som svarte ja, forsvant.

Også i de polske leirene i Norge var det åpen strid og her var det oftest de røde som ble trakassert, siden de var i mindretall.

Men *Protasewitch* følte seg kanskje midlertidig trygg, i en norsk skolegård. Det hadde han ingen grunn til. Den 6. juli ank om fem eller seks menn i kaki-dresser til skolen og ga seg i prat med Hjemmefront-vaktene. De var alle sovjetiske statsborgere og ble fortalt at de ikke hadde noen rett til å væ-

re der. Likevel ble polakken like etter sett sammen med russerne. Kjøpmann *Ole Blaker* kunne senere fortelle at han hadde sett *Protasewitch* slåss med russerne på hjørnet Birkelunden park og Toftes gate. Russerne tok ham med seg til sin leir, som lå på Etterstad, ikke langt unna. Samme dag forlot 800 «sovjetiske statsborgere» Etterstad med kurs for hjemlandet. *Protasewitch* var en av dem.

En langt alvorligere hendelse, sett med norske øyne, utspant seg også på Oslos østkant. En kvinne som het

En russisk fangeleir i Norge. Hjemme ventet en enda verre skjebne de russiske krigsfangene.

Wanda Horzewska hadde greid å komme seg vekk fra leiren på Etterstad og meldte seg på Møllergata skole, hvor hun ble intervjuet av polske offiserer. Hun påsto at hun var polsk og offiserene godtok historien hennes. Hun fikk arbeid i den polske seksjonen av Norges Røde Kors.

Den 14. august meldte en sovjetisk major med følge seg på kontoret til generalsekretær Rørholt og krevde at han skulle levere kvinnen tilbake til dem. Rørholt svarte at saken måtte forelegges det allierte hovedkvarteret

og at de også måtte ha tillatelse fra politiet.

Russerne forsvant, men kom litt senere tilbake med en norsk politimann. Med hans bistand tvang de Horzewska til å følge med til Etterstad. Det viste seg senere at russerne hadde lovet politimannen at de skulle bringe kvinnen til politistasjonen. Det gjorde de ikke.

Rapporten fra offiseren viser for øvrig at Rørholt flere ganger lot seg overrumple av russerne og ga dem tillatelse til å besøke leirer de ikke hadde adgang til, uten samtykke fra det allierte hovedkvarteret. Det var en periode da svært få visste nøyaktig hva de skulle gjøre. Det ble begått feil som ikke skyldtes vond vilje, men forvirring og uvitenhet.

Bak disse og en mengde andre lignende hendelser står en skikkelse, en slags grå eminense, som hadde en nesten utrolig makt i Norge sommeren 1945. Denne mannen var general *Ratov*, «plenipotentiary» for den sovjetiske delegasjonen, som sammen med de vestlige allierte skulle overvåke tilbakesendingen av de russiske krigsfangene. General *Ratov* oppfattet oppgavene sine i Norge som langt videre enn som så.

I utkastet til en plan for samarbeidet mellom den sovjetiske delegasjonen og det allierte hovedkvarteret, blir det kort og greit slått fast i første paragraf at «general *Ratov* og general *Thorne* innser at de instukser de har mottatt fra sine respektive regjeringer, ikke stemmer overens».

Paragraf fem og seks gjør like enkelt rede for den prinsipielle forskjellen mellom de to:

«General *Ratov* påstår at alle mennesker som normalt bor innenfor de grenser som den sovjetiske regjeringen anser som gjeldende, er sovjetiske statsborgere.

General *Thorne* er instruert om at alle mennesker som bodde innenfor Sovjets grenser, slik de var før 1. september 1939, uten tvil er sovjetiske statsborgere. Men instruksene hans sier ikke at innbyggere i de områdene som ble innlemmet i Sovjet etter 1939, nødvendigvis er sovjetiske statsborgere.»

Men *Ratov* var en mann, og tilhørte et system, som ikke lot seg stanse av paragrafer. ▷

"ENGELSKE MINEDETEKTORER? I SOVJET BRUKER VI MENNESKER"

Flerer norske statsråder, inkludert *Trygve Lie*, fikk sjokk da de sent på sommeren fikk rede på at generalen hadde til rådighet en stab på 167 mann, pluss en del befridd, trofaste offiserer og agenter. Dertil kom at han kunne regne med støtte fra medlemmer av det norske kommunistpartiet, som på den tiden hadde imponerende støtte i befolkningen.

Det er ingen tvil om at general Ratov og hans lille hær alle sammen var NKVD- eller SMERSH-offiserer og -agenter, som ville være utrolig nyttige dersom Stalin skulle finne på å bevege sine tropper sørover fra Finnmark, for eksempel for å støtte en kommunistisk maktovertakelse i Oslo. Det høres utrolig ut i dag. Det var langt mer nærliggende sommeren 1945. Hverken *Einar Gerhardsen* eller andre sosialdemokratiske ledere med marxistisk skolering bak seg, var fremmede for muligheten.

Det må ha vært en fantastisk tid for den russiske generalen, feiret i Norge som «*Leningrads befrier*». I et andektig intervju med en journalist fra Adresseavisen den 28. juni, blir han beskrevet som «*nesten guttaktig beskjeden*».

De som lærte ham bedre å kjenne, for eksempel daværende major *Leiv Kreyberg*, sjef for de russiske fangeleirene i Nordland, bruker ordet «*uforskammet*».

Han var en typisk stalinistisk general. Menneskeliv spilte ingen rolle. Før han kom til Norge, overvåket han de russiske fangene i Storbritannia. Der ble han en gang tilbudt engelske minedetektorer. Han avslø tilbudet og uttalte: «*I Sovjet bruker vi mennesker*.» Det var «folkefiendenes» innsats for å redde Stalin.

I likhet med sin herre og mester kunne Ratov spille på mange strenger. I én leir kunne han stå smilende fremfor de engstelige tilhørerne og fortelle at «*de som ikke har gjort noe galt, har ingenting å frykte*». I den neste kunne han med et kaldt flir konstatere at «*det spiller ingen rolle hva dere gjør. De som ikke vil tilbake frivillig, tar vi med tvang*».

Kunnskapen om Sovjet og de kompliserte forholdene i Øst-Europa, med de utallige nasjonalitetene og de

århundregamle, men spill levende motsetningene, var mager — både blant de allierte offiserene og de norske myndighetene.

Yngvar Ustvedt forteller om en kaptein som satt i ledelsen i Fange- og Flyktningedirektoratet. Der var man innstilt på å bruke tvang for å få både polakker og andre nasjonaliteter tilbake. «*De har jo intet å frykte*», sa denne kapteinen, «*russerne har ikke innført noe redselsvelde, husk det*».

Dette direktoratet sorterte under Sosialdepartementet. Høsten 1945 kom kommunistene med i en norsk regjering, for første og foreløpig siste gang. Sosialminister ble *Kirsten Hansteen*, kommunist. Det var hun som, i en kort periode, fikk ansvaret for tusenvis av «*omstridte personer*».

I Gerhardsen/Hauges regjering

General Ratov var en mester til å utnytte uvitenheten og forvirringen, og ikke minst sympatien som hersket. I den første tiden, før folk riktig ble klar over hva som skjedd, greide han å få av gårde tusener som ville blitt spart, dersom de hadde fått blitt i Norge et par—tre måneder til.

På sensommeren kunne for eksempel *J. M. Walsh* fra britenes politiske misjon i Helsingfors meddele hjem, med kopi til den nye utenriksministeren *Ernest Bevin*:

«*Det ble meldt at 725 personer som gikk om bord i båten «Najaden» i Stockholm og Gävle var estlendere og ikke russere, men det har ikke vært mulig å få offisiell bekreftelse på dette.*»

Det er umulig å si hvor mange som forsvant i retning Arkipelag GULag på denne fordekte måten.

General Ratovs frekkhet kjente ingen grenser. I rapporter og ikke minst i intervjuer han ga, både i kapitalistisk og sosialistisk presse, klaget han over den behandlingen hans landsmenn ble til del, både i engelske og norske leirer. Det samme presterte for øvrig både *Stalin* og *Molotov*.

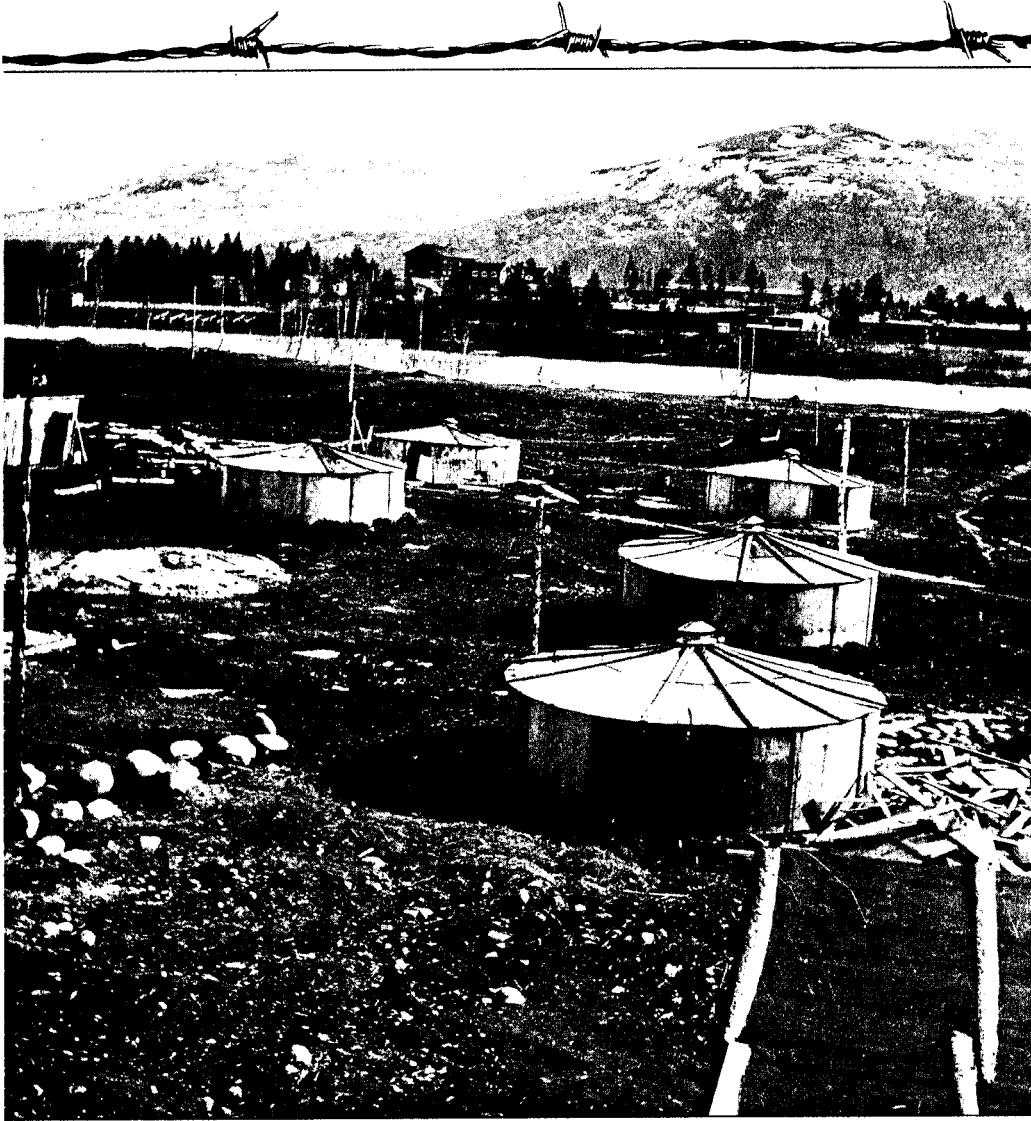
Den 6. juni, for eksempel, angrep Moskva-avisene — ifølge ambassaderåd *Krogh-Hansens* rapport til norsk UD — på ny Storbritannia for ikke å overholde den britisk-amerikanske avtale av 11. februar og kom inn på forskjellige forhold i Norge. Det er ikke vanskelig å se Ratovs skygge bak journalistenes skuldre.

General Andrew Thorne var øverstkommanderende for de allierte styrkene i Norge i 1945.

General Ratov hadde 167 mann i tjeneste i Norge, mange av dem SMERSH-agenter.

I flere av «russerleirene» i Norge herjet Ratov og hans menn som de ville. Dusinvis av fanger ble henrettet.

Det ble klaget over at tyskerne fremdeles ga russerne mat (det ble pålagt dem av de allierte). Det ble også gjort et nummer av at russerne gikk kledd i laser, mens tyskerne hadde sine uniformer. Sannheten var at det ble delt ut tusener av nye britiske uniformer til russerne, dessuten en del tyske.

Faktum var at de fleste russiske krigsfanger i Norge vendte hjem med ypperlige klær og ulltepper. Alt dette måtte de gi fra seg ved ankomsten. Da

ble de kledd i lasene de skulle ha de uendelige årene i GULag. Hvem som fikk det vestlige utstyret, kan enhver tenke seg.

Ratov klaget også over at det «ble holdt tilbake» statsborgere. I virkeligheten dreide det seg selvsagt om «omstridte personer». Men på dette punktet fikk Ratov utrolig nok medhold fra norsk, offisielt hold. Den 20. august skriver Statens Flyktningekontor, undertegnet *E. Kollenborg*:

«Den langt største del av «omstridte personer» er fra de tidligere øst-polske områder. Det er også dette kontors inntrykk at de polske liaison-offiserer og andre london-polske ele-

menter har øvet en uheldig innflytelse både på polakker og en stor del av «de omstridte personer.»

Det var ord som vridd ut av Ratovs egen munn.

De britiske og norske offiserene som skulle ta seg av krigsfangene av alle kategorier, ble etter hvert mektig forbannet på Ratov og alt hans vesen. Det fantes knapt en leir hvor ikke folkene hans forsøkte å snike seg inn, enten for å kidnappe folk, provosere eller lage lister over de ulike elementene i leirene. Disse listene fikk Ratov. Han ga dem til de sovjetiske offiserene som fulgte med fangene hjem. Det var forskjellig straff for de ulike kategoriene. Felles var bare at ingen unnagikk en eller annen form for straff.

Ratovs agenter plukket også ut folk som ble henrettet på stedet, så de slapp den lange reisen hjem. Hvor mange bødlene hans tok livet av i Norge, er usikkert. Det dreier seg i hvert fall om flere titall.

En av de få som forsto noe av det som foregikk, var den britiske liaisonoffiseren *Vladimir Britnief*. Han har samlet dokumenter fra perioden sin i Norge sommeren 1945, som gir et enestående bilde av hvilke problemer disse offiserene sto overfor. Disse dokumentene har Vi Menn gjennomgått.

Ett av dem er referat fra et møte i Trondheim hvor Ratov slo til for full musikk mot de allierte. Han kom med anklage etter anklage som de engelske offiserene tilbakeviste som oppspinn. Når det gjaldt polakken, hadde han den samme mening som *Kirsten Hansteens* departement: «*Sakene kan håndteres av representanter for Warszawa-regjeringen, ikke London.*» Da visste han jo at Stalin likevel fikk klørne i de han ville ha.

Mot slutten av referatet skrev Britnief: «*Det Ratov vil, er å finne påskudd til å forbli i Norge på ubestemt tid.*»

Det hersker ikke den minste tvil om at den sovjetiske repatrieringskommisjonen har organisert en slags spionasjetjeneste i Trondheimsområdet. Sjefen synes å være den norskstalende tolken Bojko. Ratov skrot åpentlyst, i nærvær av kaptein Wallis og meg selv, at han hadde til sin disposisjon sine egne informasjonskilder over hele Norge.

Blant den norske befolkning er det også utskillige sympatisører av Russland, som er en mulig kilde for informasjon.»

Til slutt skrev Britnief om sitt eget arbeid som forbindelsesoffiser mellom de to parter. Hvis det ikke snart kommer klare instruksjoner, sa han, så vil det bli svært vanskelig. Allting vil forsvinne i massen av «*motstridende instruksjoner, dobbeltspill og åpenlyst bedrageri fra russernes side og total ineffektivitet fra de norske myndigheter.*»

Det var trolig få som sommeren 1945, i hvert fall i Norge, så problemene så klart som den unge, tem-

"MED RUSSENE ER ET DIPLOMATISK PROBLEM BORTE"

peramentsfulle Britnief, som ikke alltid fikk ros av overordnede for rapportene sine.

En rapport handler om «Baltic nationals and disputed personell in Trolla camp — Trondheim area».

Der stiller han et spørsmål som virker uhyre enkelt, men som i hans situasjon langt fra var det. Slike unge offiserer som Britnief spilte i noen sommeruker rollen til Vårherre på Dommens dag. Det er ingen overdrivelse. Til høyre var Stalin og fortapelsen, til venstre Vesten og redningen, om ikke frelsen.

Spørsmålet var: Hva er forskjellen mellom statsborgerskap og nasjonalitet? Hva er nasjonalitet? Kan det defineres ved blod, fødsel og kultur? Kan den bli tidfestet? Hvis så, fra når? Hvor mange generasjoner reker nasjonaliteten? Like lenge som Herrens gjengjeldelse?

Britnief underbygger spørsmålet med noen menneskelige eksempler.

«*Ta nå Adolf Duker, kalt latvier, i Trolla-leiren. Han ble født den 5. februar i 1920 i Kassel, Tyskland, men åtte år gammel kom han til Latvia. Han levde der til han var nitten. Derfor forble han latvisk statsborger til oktober 1939. Faren var latvier og kjempet for Latvia i Den store krigen (1914—1918). Han var krigsfange i Tyskland. Sønnen Adolf ønsket å bli kalt latvier. Men han hadde ikke noe ønske om å dra tilbake til sovjetisk Latvia. Tyskerne forandret navnet hans fra Dukir til Duker og anså ham som tysk. Han tjenestegjorde i den tyske marine. Er han da latvisk statsborger eller tilhører han den tyske nasjon. Han kan ikke være begge deler.*»

Eller Hendrich Leau, født 12. januar 1899 i Luzk, Wolynien i Polen. Han har tysk navn, moren er tysk, han har ingen interesse av Polen, han har familien i Tyskland, han sluttet seg til den tyske armé i 1944, han elsker Tyskland. Denne personen synes altså å være tysk av nasjonalitet, men polsk statsborger. Hva er han?

Og deretter kommer Britnief med noe som måtte fortone seg som et tankekor: Da tyskerne tok over eller annekterte deler av Europa ble mange av menneskene der tyske statsborgere. «*Nå sier vi: Å nei, mine venner, dere er ikke lenger tyske borgere (selv om de ønsker og er tyske av blod).*»

General Otto Ruge var blant de mange nordmenn som betraktet de russiske krigsfangene som «et diplomatisk problem».

Sovjet besitter nå nye store områder av Europa på grunn av visse metoder. De sier at innbyggerne i disse områdene er sovjetiske statsborgere. Individene selv sier: Nei, vi er aldeles ikke det.

Spørsmål: Er det mulig at vi nå vil si: Å, jo, men det er dere!»

Det ble reddet mennesker fra general Ratovs klør. Det fantes både britiske og norske offiserer, og norske sivile, som brukte uortodokse midler. Man lot for eksempel ukrainere gå for polakker. Man sa at nå bør du benytte anledningen og stikke. Det fantes nordmenn som gjemte russere

og andre nasjonaliteter. Men norske myndigheter gjorde ingenting for å redde noen, ikke før de fleste var forsvunnet.

Etter som tiden gikk og Stalin trakk seg tilbake fra Finnmark og Rattov reiste hjem, ble det lettere å få sendt folk til allierte soner og land i Europa. Noen, men ikke mange, forble i Norge. Andre kom til Norge fra andre land i Europa, hvor de var blitt reddet.

Men de som ble, følte at de var lite velkommen. Nordmenn forsto dem ikke. Var de ikke forrædere, når alt kom til alt?

Var det da ingen som forsto? I Norge var det i hvert fall ingen ledende

personlighet som sto opp og snakket deres sak, ikke før den kalde krigen brøt løs og det ble mote igjen å hate Sovjet.

Og heller ikke i andre land fantes det mange. Ett av de store, lysende unntakene var sosialisten George Orwell, forfatteren av «1984». Han var journalist under og like etter krigen. Han besøkte russiske leirer i Tyskland og så at mange av fangene ikke ønsket å reise hjem.

«*Det synes å være en slags frivillig sammensvergelse for å undertrykke denne tragedien,*» skrev han.

Det var et kort, taust, skamløst kapittel i Norges moderne historie. Høsten 1945 var de fleste borte og general Otto Ruge, som så et stort diplomatisk problem i deres nærvær i Norge, samt alle de andre politikerne og byråkratene, kunne puste lettet ut.

Bare noen små øyer ble igjen. En av dem var Grefsrud-leiren i Holmestrand, hvor det ble oppbevart forskjellige «vanskelige saker» helt til ut i 1947.

Og vi avslutter denne serien med noe som hendte der, slik det ble referert i lokalavisen «Jarlsberg» 12. januar i 1946:

«*Litt over kl. 20 torsdag kveld ble det oppdaget at en av de 11 utlendingene i Grefsrud-leiren hadde begått selvmord. Mannen ble funnet på rommet sitt, hvor han hadde hengt seg i en elektrisk ledning som han hadde slått over noen lekter som bar sengeførhenget. Knærne hans var bare noen centimeter over gulvflaten og mannen hadde måttet bøye bena for at ledningen skulle stramme til-strekkelig om strupen.*»

Leirsjefen, løytnant Løvås, forteller at mannen er litauer født i 1920 og har vært regnet som helt ufarlig. Han har vært på Grefsrud i lengre tid, men han har stadig vært nervøs og lidd av tvangsforestillinger. Hit til Norge kom han fra en tysk båt og oppholdt seg en stund i Hardanger før kapitulasjonen. Han har lidd meget vondt, og dette har festet seg hos ham. Han ble nærmest betraktet som en liten unge i leiren, stadig redd og puslete.

Han hadde visstnok håpet å få bli i Norge. Begge foreldrene var døde og han led av forestillinger om at det var noen som forfulgte ham.» ●